

УДК 37.017.7:373.9

ІСТОРИЧНО-ПЕДАГОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ГУМАНІТАРНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ У ВИЩІЙ ШКОЛІ США

Світлана Федоренко

На основі теоретичного аналізу праць американських дослідників та освітніх документів представлено авторську періодизацію основоположних напрямів становлення загальної гуманітарної підготовки студентів у США. Виокремлені п'ять основних періодів розвитку загальної гуманітарної складової американської вищої освіти схарактеризовано з позиції змісту та структури навчальних куррикулумів, а також організації навчально-виховного процесу в американських закладах вищої освіти з моменту заснування її перших інституцій на теренах США. Встановлено, що початок ХХІ століття ознаменувався появою нової, удосконаленої моделі загальної гуманітарної освіти у вищій школі США, яка по праву може називатися суто американською на противагу класичній англосаксонській моделі, з якої вона бере свої витоки.

Ключові слова: загальна гуманітарна підготовка американських студентів, вища освіта США, студенти бакалавріату, навчальний куррикулум.

Сьогодні в США гуманітарна підготовка спеціаліста будь-якого профілю є найважливішою частиною загальної політики вищої освіти. Впровадження загальної гуманітарної освіти в навчально-виховний процес вищої школи країни «...стає невід'ємною складовою освіти ХХІ століття, спонукаючи студентів ставати ґрунтовними, мислячими людьми і відповідальними громадянами. Вельми важливо підготувати нове покоління до того, щоб жити і брати на себе керівну роль у глобалізованому світі» [20, с. 7]. Водночас, охоплюючи всі сфери життєдіяльності особистості, загальна гуманітарна підготовка надає значні можливості для дослідження себе і навколишнього світу. «...Самокритична і прагматична, вона була і залишається необхідною умовою, що повною мірою сприяє зростанню добробуту як кожного індивідуума зокрема, так і всіх членів демократичного суспільства в цілому» [17, с. 4].

Тенденції розвитку вищої освіти розглядаються в працях Д. Белла, М. Гайдегера, П. Друкера, М. Кастельса, Дж. Нейсбіта, Я. Пелікана, М. Портера, Р. Гатчинса та ін.

Різні аспекти загальноосвітнього гуманітарного компонента вищої освіти США висвітлено в працях вітчизняних та зарубіжних учених: Р. Беланова, Т. Бокової, В. Веселової, Д. Вікса, Дж. Гарфема, К. Керра, О. Коломієць, В. Кудіна, Е. Лузік, О. Мальярчук, А. де Ніколаса, С. Романової, О. Романовської, Дж. Швеба, К. Шнайдера та ін.

Метою статті є висвітлення авторської періодизації становлення загальної гуманітарної підготовки студентів у США з оглядом особливостей виокремлених періодів.

Означені вище цілі гуманітарної складової вищої освіти в США не завжди були пріоритетними протягом її історичного розвитку. З огляду на те, що в центрі уваги нашого дослідження перебуває загальна гуманітарна підготовка американських студентів, пропонуємо на основі теоретичного аналізу праць американських дослідників власну періодизацію основоположних напрямів її становлення:

- 1) період уніфікованої гуманітарної освіти (1636–1818 рр.);
- 2) період виокремлення напрямів спеціалізації з гуманітарних і природничих дисциплін та розширення змістового наповнення загальної гуманітарної освіти (1819–1944 рр.);
- 3) період формування прототипу сучасної загальної гуманітарної підготовки студентів (1945–1966 рр.);
- 4) період домінування спеціалізації над гуманітарною складовою вищої освіти (1967–1976 рр.);
- 5) період запровадження обов'язкової загальної гуманітарної підготовки на бакалавріаті (1977– дотепер).

Виокремлюючи періоди розвитку загальної гуманітарної підготовки студентів у США, ми керувалися основними тенденціями становлення цієї складової вищої освіти з позицій змісту та структури навчального куррикулуму, а також організації навчально-виховного процесу в американських закладах вищої освіти. Розглянемо кожний із зазначених періодів.

1. *Період уніфікованої гуманітарної освіти (1636–1818 рр.)* бере початок з моменту заснування Гарвардського університету в 1636 р., згодом, у 1639 р. перейменованого в коледж. Цей період пов'язують з уніфікованою вищою освітою релігійного (протестантського) спрямування на підґрунті вивчення класичних гуманітарних дисциплін, а саме латинської та давньогрецької мов, літератури, історії, теології, основ філософських учень, що сприяло розвитку інтелектуальних здібностей студентів. У цей період засади гуманітарної освіти були досить міцними. Адже США, сприйнявши європейську гуманітарну спадщину, зокрема Оксфорда і Кембриджа, з їхніми загальнокультурними традиціями на основі класичних гуманітарних дисциплін, трансформували вищу освіту в такий спосіб, що сформували її особливу філософію – Liberal Arts – загальну гуманітарну освіту, якої почали дотримуватися і в створених у той час коледжах (Гарварда, Єля та коледжі Вільяма і Мері) [4].

Зауважмо, що напередодні Американської революції (1775–1783 рр.) у країні функціонувало дев'ять гуманітарних коледжів, які готували священиків та політичних діячів на підвалинах успішної асиміляції найкращих європейських культурних смислів вищої освіти.

2. *Період виокремлення напрямів спеціалізації з гуманітарних і природничих дисциплін та розширення змістового наповнення загальної гуманітарної підготовки (1819–1892 рр.)* характеризується встановленням децентралізації в американській вищій школі, відокремленням церкви від освітніх закладів, уведенням

спеціалізації з гуманітарних і природничих дисциплін, а також обов'язкового для всіх студентів курсу етики, започаткуванням вибіркового курсів та експериментальним впровадженням основ загальної гуманітарної підготовки студентів на основі міждисциплінарного підходу до організації навчально-виховного процесу закладів вищої освіти США. Саме в цей період до загальної гуманітарної підготовки почали відносити природничі, суспільно-соціальні та власне гуманітарні дисципліни.

Початок періоду пов'язуємо з відкриттям у 1819 р. у Вірджинії першого університету, відокремленого від церкви. Навчання в ньому передбачало вільний вибір студентами навчальних курсів. У цьому університеті вперше в американській історії були запропоновані спеціалізації з навчальних дисциплін, таких як архітектура, астрономія і філософія. Відкрита школа прикладної науки при університеті Вірджинії була першою технічною школою в США. Надалі зазначений досвід цього навчального закладу наслідували й інші американські установи вищої освіти.

В свою чергу, Нью-Йоркський університет, заснований у 1831 р., уперше запровадив дуальну програму спеціалізації студентів, де один напрям ґрунтувався виключно на гуманітарних науках, а другий – на практичній підготовці студентів у науково-природничій сфері.

У цей час, на підвалинах становлення спеціалізації вищої школи в США, американські педагоги почали все далі відступати від канонів класичної гуманітарної освіти. З огляду на це, ще в 1828 р. освітяни Єльського коледжу опублікували доповідь, у якій засудили політику багатьох американських закладів вищої освіти, спрямовану на тотальне скорочення «класичних» освітніх програм на користь практичної науково-природничої підготовки студентів. «Доповідь була настільки впливовою, що на десятиріччя пригальмувала означений процес, але не змогла його зупинити» [19, с. 27].

У 1893 р. прозвучала різка критика У. Уілсона, президента Принстонського університету, на адресу розділення загальної гуманітарної та професійної складових вищої освіти в США. Американський освітянин стверджував, що «знання мають цінність лише тоді, коли вони збалансовані та повні. ...Ніколи раніше не було зроблено такої грубої помилки, як розмежування професійної освіти і гуманітарної підготовки. Адже остання слугує базисом для розуміння того, як належним чином можна застосовувати здобуті професійні знання» [21, с. 291].

Невдовзі в США розпочався «...активний рух педагогічної спільноти за повернення канонів класичної гуманітарної освіти у вищі навчальні заклади країни. Його започаткували викладачі коледжу Рід у 1909 р., розробивши вимоги до гуманітарної підготовки студентів з метою ознайомлення їх з системою знань, яка б характеризувала їх як освічених, інтелектуально розвинених людей» [18, с. 56].

У 1920 р. професор Колумбійського університету Дж. Ерскін першим на теренах США започаткував викладання навчального курсу «Загальні чесноти» за моделлю вивчення класичних творів. Інноваційною для того часу стала його практика проведення семінарів за круглим столом зі студентами з обговорення

праць класиків. Означена ініціатива Дж. Ерскіна ґрунтувалася на його глибокому переконанні в необхідності звернення до західної традиції загальної гуманітарної підготовки студентів, яка охоплювала вивчення творів відомих філософів, літераторів тощо попередніх століть [1].

У свою чергу, члени Асоціації американських коледжів та університетів, заснованої у 1915 р. з метою координації освітньої діяльності вищої школи в напрямі поширення загальної гуманітарної підготовки студентів, наголосили на необхідності розширення змісту навчальних програм задля надання студентам глибших всебічних знань щодо процесів, які відбуваються у суспільстві, та розуміння свого місця в цих процесах. Значна роль покладалася саме на загальну гуманітарну складову вищої освіти, яка мала «допомогти студентам глибше збагнути основи обраної сфери спеціалізації, сформувати в них морально-етичні устої та розвинути допитливість і бажання докладніше вивчати навколишній світ» [2, с. 8].

Згодом, у 1929 р., президентом Чиказького університету Р. Гатчинсом був уперше запропонований план упровадження загальної гуманітарної освіти до навчальних програм вищої школи США. Ця «концепція загальної гуманітарної підготовки студентів прагнула зблизити дисципліни трьох сфер знань – гуманітарної, соціальної та природничої, а також мала на меті розгляд проблем, вирішення яких потребує міждисциплінарної основи» [3, с. 32].

Сформулювавши концепцію змісту гуманістично спрямованої гуманітарної освіти, Р. Гатчинс визначив у ній основоположною центральною категорією «істину як щось уже існуюче та готове для засвоєння інтелектом молодої людини». Американський філософ і педагог уважав, що засвоєння істини відбувається шляхом вивчення «перманентних класичних дисциплін», які він, посилаючись на здобутки Арістотеля і Платона, згрупував у чотири основні блоки. До першого блоку автор відніс тривіум-дисципліни (від *lat. trivium*) – граматику, риторику, логіку [12]. Означені дисципліни в комплексі з квадрівіум-дисциплінами (арифметика, геометрія, астрономія, музика) складають історичний базис сучасної гуманітарної освіти – *Artes Liberales*. Другий блок включав переважно класичні мови – латинська та грецька. Третій блок у цій концепції представлено математикою, четвертий – присвячено фізиці змін у природі [12].

Зауважмо, що Р. Гатчинс також розширив перелік обов'язкових для вивчення дисциплін гуманітарного спрямування у вищій школі, включивши до нього, крім класичних гуманітарних наук, природничі та суспільно-соціальні науки. В 1936 р. за його ініціативою створений Комітет гуманітарних дисциплін (Committee of the Liberal Arts), який спрямував свою діяльність на поширення загальної гуманітарної освіти у вищій школі США [1].

3. *Період формування прототипу сучасної загальної гуманітарної підготовки студентів (1945–1966 рр.)*. Цей період пов'язуємо з розвитком ідей, що стали основоположними в становленні загальної гуманітарної складової вищої освіти США кінця ХХ – початку ХХІ століття.

Американські педагоги сьогодення переконані, що сучасна гуманітарна освіта в такому вигляді, як вона існує в країні, є винаходом академічної

спільноти США в роки після Другої світової війни (з моменту опублікування в 1945 р. колективної доповіді освітян Гарварда «Загальна гуманітарна освіта у вільному суспільстві», відома як «Червона книга»), коли до неї вперше звернулися як до засобу вираження американської культури та інструменту національних інтересів Америки [2, с. 3]. «Гуманітарні дисципліни передають «мрію Америки» у двох значеннях: вони уособлюють прагнення американців з перших днів існування Республіки, спрямовані на побудову такої процвітаючої та міцної держави, яка б могла забезпечити своїм громадянам безпеку та, водночас, насолоду від культури заради самої культури. Концепція загальної гуманітарної освіти залишається одним з найсамобутніших і цінних внесків США в галузі вищої освіти» [9, с. 148-151]. Згідно з гарвардською «Червоною книгою» завдання демократії полягає в «збереженні ідеалу гуманітарної освіти та відповідно у вихованні всіх громадян у його дусі» [7, с. 53]. На думку освітян Гарварду, загальна гуманітарна освіта має надати усім громадянам можливість «осягнути життя в усіх його проявах» [7, с. 54]. При цьому вона має базуватися на трьох сферах знань – природничій, соціальній та власне гуманітарній: «вивчення природничих наук допомагає людині осягнути фізичне середовище її життєдіяльності. Соціальні науки спрямовані на здобуття знань про соціальне оточення людини та функціонування інституцій, створених людьми. ...Метою гуманітарних наук є заохочення людини до розуміння самої себе, своїх устремлінь та ідеалів» [7, с. 58].

У 1947 р. у ході реформування вищої школи США члени Комісії Трумена з вищої освіти дійшли висновку, що загальна гуманітарна підготовка має бути обов'язковою для всіх студентів та передувати їхній фаховій спеціалізації. Також було постановлено називати загальну гуманітарну підготовку «загальною освітою» (*general education*) або основною освітою (*core education*) [5, с. 13]. Зауважмо, що сьогодні цю складову вищої освіти все частіше називають «загальною гуманітарною освітою» (*Liberal Arts Education*).

Надалі заклики до необхідності повернення загальної гуманітарної підготовки у вищу школу простежуємо в 60-х – на початку 70-х рр. ХХ століття в наукових працях К. Керра, президента університету Берклі в Каліфорнії, експерта в галузі вищої освіти. Зокрема, в 1963 р. у своїй лекції на щорічних читаннях пам'яті Годкіна в Гарвардському університеті, аналізуючи наслідки кризи вищої освіти середини ХХ століття, вчений закликав світову академічну спільноту до переосмислення ролі загальної гуманітарної підготовки усіх студентів вищих навчальних закладів. На його думку, надмірна спеціалізація, скорочення переліку й змістового наповнення гуманітарних дисциплін та відсутність єдиних етичних норм наукової діяльності в країні призвело до дисбалансу економічної та соціальної сфер розвитку суспільства [13]. Це негативно вплинуло на формування світогляду молоді, що відобразилося відсутністю його концептуальності. Адже саме ця якість сприяє самовираженню особистості, формуванню її власного ставлення до світу, допомагає у вирішенні будь-яких її життєвих задач та в цілому слугує підґрунтям розвитку гуманітарної культури особистості. Дослідник стверджував, що навчання в університеті має залучати студентів до

гуманітарного осмислення дійсності в усіх її проявах, що сприяє формуванню їхньої свідомої культурної позиції [13].

Отже, починаючи з середини ХХ століття, американські експерти освітньої сфери почали активно вивчати питання загальної гуманітарної підготовки студентів у соціокультурному аспекті як проблеми співставлення «двох культур», гуманітарної та наукової технократичної, як засобу реалізації гуманістичної спрямованості навчально-виховного процесу.

4. *Період домінування спеціалізації над гуманітарною складовою вищої освіти (1967–1976 рр.).* Американська вища школа другої половини ХХ століття стала осередком науково-технічної революції й одночасно випробувала найпотужніший вплив її наслідків. У суспільстві в цей період користувалися попитом фахівці в галузях науки і техніки, а освітній процес набув пізнавально-прагматичної спрямованості в зазначених сферах. Ідеал класичної загальної гуманітарної освіти на гуманістичних засадах у США був утрачений у середині ХХ століття із зростанням надмірної уваги до професіоналізації вищої освіти, що призвело до збільшення годин на вивчення практичних професійно орієнтованих дисциплін на противагу гуманітарним.

У 1967 р. професор філософії Чиказького університету А. Блум застеріг освітянську спільноту від вузького утилітарного підходу до вивчення гуманітарних дисциплін у вищих навчальних закладах США. Він визначив гуманітарні науки як «третій острів» вищої освіти (після природничих та суспільно-соціальних, які відповідно є першим та другим островами), що подібно Атлантиді повністю знаходиться під водою. Тому гуманітарні науки як третя складова університетської освіти більше за інші почали страждати від прагматичного підходу в американській освіті цього періоду. Адже «їх було відкинуто на користь спеціалізованої професійної освіти» [19, с. 33].

5. *Період запровадження обов'язкової загальної гуманітарної підготовки студентів (1977 – дотепер).* Початок цього періоду пов'язуємо із закликами академічної спільноти США до загальної гуманітарної освіти як реакцією на все більшу професіоналізацію й утилітарність коледжів та університетів країни.

Загальнонаціональне відновлення загальної гуманітарної підготовки студентів усіх спеціальностей розпочалося наприкінці 1970-х рр. як реакція проти спрямованості американської вищої освіти у бік набуття студентами вузькоспеціальних професійних навичок. «Споконвічно гуманістичні традиції американської загальної гуманітарної освіти завжди були складовою національного успіху і збагачували життя багатьох поколінь студентів, посилюючи їхню здатність змінювати себе і заново винаходити навколишній світ» [17, с. 3].

У 1990 р. Асоціацією американських коледжів та університетів ініційовано освітній проект «Залучення до культурної спадщини світу: розробка навчального курсу з гуманітарних дисциплін», спрямований на реформування основ загальної гуманітарної підготовки у вищій школі США. У проекті стверджувалася необхідність формування загальнолюдських життєвих і соціальних орієнтирів у студентів та разом з тим розвитку в них гуманітарної культури на підґрунті засвоєння загальної культурної спадщини.

Ще одним суттєвим свідченням соціальної затребуваності та необхідності загальної гуманітарної підготовки у вищій школі став розроблений освітянами США разом з професійними громадами країни в 2005 р. директивний документ «Гуманітарна освіта й американські орієнтири майбутнього», де висвітлено ключовий базис гуманітарної складової, яким мають оволодіти всі американські студенти. Ця ініціатива Асоціації американських коледжів та університетів обстоює важливість гуманітарної освіти в ХХІ столітті та можливості для всіх студентів США навчатися за моделлю «2+2», де перші два роки передбачають загальну гуманітарну підготовку, яка охоплює:

1) *знання загальнолюдської культури та навколишнього світу* в таких сферах, як природничі, суспільно-соціальні й гуманітарні науки та математика;

2) *інтегровані розумові та практичні вміння й навички*, що включають: письмову та усну комунікацію, критичне та креативне мислення, арифметичну грамотність, інформаційну грамотність, колективну взаємодію;

3) *особисту та соціальну відповідальність*, що передбачає: громадянську відповідальність та відповідно дотримання певних громадянських зобов'язань; здатність висловлювати етично-моральні судження, яка загалом сприяє розвитку особистісного кодексу цінностей та моральних імперативів поведінки; міжкультурні знання та дії згідно з ними; природню потребу в неперервному навчанні крізь усе життя, яка одночасно проявляється в постійному пізнавальному процесі [15].

На початку ХХІ століття у ході роботи над багаторівневим проектом «Автономія, особливість, креативність: людина та гуманітарні науки», ініційованого Національним центром гуманітарних наук США під керівництвом Дж. Гарфема, американськими вченими виокремлено основні фактори, що впливають на саморозуміння особистості, яке, на їхню думку, є важливою рушійною силою її успішної життєдіяльності. До цих факторів належать: синтез точних і гуманітарних наук; комунікація; соціальний інтелект; новітні форми (біо)технологій (соціобіологія, когнітологія, нанотехнології тощо) [10].

До основних характеристик сучасної людини розробники та учасники зазначеного проекту відносять креативність, автономію та своєрідність, які виділено на межі взаємодії точних та гуманітарних наук. Американські експерти вважають, що автономія людини проявляється в її «здатності регулювати та управляти зазначеною взаємодією в залежності від цілей людини» [10, с. 27]. На рахунок людської своєрідності (*singularity*) в сучасному світі вчені США дотримуються думки, що вона прийшла на зміну притаманній в минулому унікальності (*uniqueness*) людини. Доцільність уживання поняття «своєрідність» замість «унікальність» вони пояснюють «...епохою тісної взаємодії людей та новітніх високих технологій, без яких їхня життєдіяльність є майже неможливою. Саме в цій взаємодії виявляється своєрідність кожної людини» [10, с. 30].

Однією з основних цілей проектної освітньої ініціативи Асоціації американських коледжів та університетів «Єдине майбутнє: глобальна освіта та соціальна відповідальність», започаткованої в 2001 р., є забезпечення студентів ХХІ століття якісною гуманітарною освітою, яка надає їм можливість спільної

творчої співпраці, спрямованої на вивчення людини і навколишнього світу в їхній цілісності та взаємозв'язку [11, с. 11]. В свою чергу, американська дослідниця Дж. Мартін переконана, що загальна гуманітарна освіта «сприяє цілісному особистісному розвитку, завдяки тому, що поєднує мислення та практичну діяльність, аналітично-критичне судження та емоції» [16, с. 181]. На її думку, ця освіта надає студентам знання і формує в них навички та небайдуже ставлення до світу. З огляду на це, узагальнена модель гуманітарної освіти, за Дж. Мартін, представлена трьома «З» (333) – турботливим занепокоєнням, зацікавленістю та зв'язком з іншими [16, с. 181].

Зрештою, глобальна спрямованість загальної гуманітарної підготовки студентів у США створює середовище для надії, посилюючи впевненість у майбутньому. Адже «...рефлексивна, прагматично-глобальна гуманітарна освіта є головною надією на підготовку студентів, які зможуть надавати змінам форму, а не ставати їх жертвами. Вона підвищує здатність людей розуміти світ та бути корисними у ньому шляхом особистісних змін» [17, с. 4]. М. Рот стверджує, що «гуманітарна освіта кидає виклик громадській байдужості, а її результати обіцяють бути доречними в професійній та повсякденній сферах життєдіяльності особистості. ...Загалом їй притаманний дух прагматизму, що поєднує цікавість, новаторство і самопізнання» [17, с. 4] та є однією з основних характеристик її «інтелектуальної еволюції» [14, с. 6].

Американський освітянин Дж. Фрідман називає загальну гуманітарну освіту найнадійнішим дотепер, створеним людством, інструментом для розвитку цивілізованих якостей розуму і характеру, які дозволяють людям жити повноцінним життям та робити власний внесок у розвиток демократичного суспільства [6].

Слід наголосити, що сьогодні «Асоціацією американських коледжів та університетів визначено спрямованість загальної гуманітарної освіти на виховання загальнолюдських цінностей у студентів і формування у них особистої та соціальної відповідальності на основі здобуття широкого діапазону знань у сфері природничих, суспільно-соціальних, гуманітарних наук та мистецтва, що забезпечує студентів високим рівнем інтелектуальних і практичних навичок для вирішення складних проблем, а також глобальних викликів у всіх сферах їхньої життєдіяльності [5, с. 4]. Відтак, простежуються радикальні зміни в підходах американських освітян до визначення завдань загальної гуманітарної підготовки студентів у XXI столітті, що обумовлено реаліями сучасного глобалізованого світу. Зазначене знайшло відображення в освітній ініціативі Асоціації американських коледжів та університетів «Орієнтири загальної підготовки студентів: мапа та маркери» (2015 р.). Згідно з цим освітнім документом загальна гуманітарна підготовка студентів має ґрунтуватися на «інтегрованих формах аудиторної та позааудиторної роботи, суспільно значущому навчанні та проблемно-пошукових методах активізації пізнавальної діяльності студентів» [8, с. 9].

Таким чином, на основі теоретичного аналізу виокремлених періодів становлення загальної гуманітарної складової вищої школи США маємо підстави стверджувати, що її в США завжди вважали практичною, – з моменту її

заснування, коли вона почала готувати гідних громадських та релігійних діячів для служіння на благо суспільства. Сучасна американська вища школа намагається зберегти цю давню традицію, яка за всю історію США декілька раз втрачала свої центральні позиції, коли перевага у вищих навчальних закладах країни надавалася професійній підготовці студентів (1819–1976 рр.). Найбільш вагомим досягненням американської загальної гуманітарної освіти на рівні бакалавріату в ході її історико-педагогічних трансформацій стала її доступність кожному студенту на протигагу її елітарності до середини ХХ століття. Також не буде перебільшенням твердження, що початок ХХІ століття ознаменувався появою нової, удосконаленої моделі загальної гуманітарної освіти у вищій школі США, яка по праву може називатися суто американською на протигагу класичній англосаксонській моделі, з якої вона бере свої витoki.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі вбачаємо у вивченні особливостей змісту та організації навчально-виховного процесу з загальної гуманітарної підготовки у вищій школі США на сучасному етапі її розвитку, які сприяють формуванню в студентів гуманітарної культури.

Список використаних джерел:

1. Adler M. J. *Reforming Education: The Opening of the American Mind* / Mortimer Jerome Adler, Geraldine Van Doren. – N. Y.: Collier Books and Macmillan Publishing, 1990. – 362 p.
2. Barker C. M. *Liberal Arts Education for a Global Society* / Carol M. Barker. – Carnegie Corporation of New York, 2000. – 14 p.
3. Bell D. *The Reforming of General Education: The Columbia Experience in Its National Setting* / Daniel Bell. – New York: Columbia University Press, 1966. – 312 p.
4. Brubacher J. S. *Higher Education in Transition: A History of American Colleges and Universities* / J. S. Brubacher, R. Willis. – New Brunswick, N. J.: Transaction Publishers, 1997. – 564 p.
5. *College learning for the new global century* [Electronic resource]. – Washington, DC: Association of American Colleges and Universities, 2007. – 62 c. – Mode of access: http://www.aacu.org/sites/default/files/files/LEAP/GlobalCentury_final.pdf.
6. Freedman J. O. *Liberal education and the public interest* / James O. Freedman. – Iowa City: University of Iowa Press, 2003. – 158 p.
7. *General Education in a Free Society: Report of the Committee*. – Harvard: Harvard University Press, 1945. – 288 p.
8. *General Education Maps and Markers: Designing Meaningful Pathways to Student Achievement* [Electronic resource]. – Washington, DC: the Association of American Colleges and Universities, 2015. – 29 p. – Mode of access: <http://www.aacu.org/sites/default/files/files/publications/GenEdDesignPrinciples.pdf>.
9. Harpham G. G. *The humanities and the dream of America* / Geoffrey Galt Harpham. – Chicago: University of Chicago Press, 2011. – 245 p.
10. Harpham G. G. *The Human and the Humanities* / G. G. Harpham // *Wake County Physician Magazine*. – 2008. – Vol. 14. – № 4. – P. 26–35.
11. Hovland K. *Shared future: Global Learning and Liberal Education* [Electronic resource] / Kevin Hovland. – Washington, DC: Association of American Colleges and Universities, 2006. – 37 p. – Mode of access: https://www.gvsu.edu/cms3/assets/526F4779-E0C8-71E0-2B3496752EE01356/resources/shared_futures.pdf.
12. Hutchins R. *The Learning Society* / Robert Maynard Hutchins. – Harmondsworth: Penguin, 1970. – 206 p.
13. Kerr C. *The Uses of the University: The Godkin Lectures on the Essentials of Free Government and the Duties of the Citizen Book* / Clark Kerr. – Harvard University Press, 2001. – 5 edition. – 288 p.

14. Kimball B. A. *Toward pragmatic liberal education* / B. A. Kimball // *The Condition of American Liberal Education: [R. Orrill (ed.)]*. – New York: College Entrance Examinations Board, 1995. – P. 3–122.
15. *Liberal Education Outcomes: A Preliminary Report on Student Achievement in College* [Electronic resource]. – Washington, DC : the Association of American Colleges and Universities, 2009. – Mode of access: http://archive.aacu.org/leap/pdfs/LEAP_Report_FINAL.pdf.
16. Martin J. R. *Changing the educational landscape: Philosophy, women, and curriculum* / J. R. Martin. – New York, NY: Routledge, 1994. – 252 p.
17. Roth M. S. *Creative, Humanistic, and Pragmatic: Liberal Education in America* / Michael S. Roth // *Diversity and Democracy*. – 2012. – Vol. 15. – № 1. – P. 2–5.
18. Russell D. R. *Writing across the Curriculum in Historical Perspective: Toward a Social Interpretation* / David R. Russell // *College English*. – 1990. – Vol. 52. – № 1. – P. 52–73.
19. Sheridan D. A. *Modern and postmodern challenges to liberal education* / D. A. Sheridan // *The liberal arts in higher education: Challenging assumptions, exploring possibilities* [D. Glyer & D. L. Weeks (Eds.)]. – Lanham, MD: University Press of America, 1998. – P. 25–45.
20. *The Educational Leadership Program* // *Newsletter*. – Fall 2000. – Vol. 2. – № 1. – 11 p.
21. Wilson W. *Should an antecedent liberal education be required of students in law, medicine, and theology?* / W. Wilson // *The papers of Woodrow Wilson (1892–1894)*. – Princeton: Princeton University Press, 1970. – Vol. 8. – P. 285–292.